

BİR MEVLEVÎ ESERİ MENÂKIBU'L-ÂRİFİN'DE İKTİSAT TARİHİMİZE (TİCARET) DAİR BİLGİLER

(Information on Our Economic History (Trade) in a Mawlawî Book Manâkib Al-Ârifin)

Altan ÇETİN*

Öz: *Din büyüklerinin hayatlarıyla ilgili olan menâkıbnâmeler, devirlerine ait pek çok diğer konuda da bilgi verirler. Tarihî kaynak mefhumunun değişip genişlediği modern tarihçilik usullerinde bu gibi eserlerden yararlanılması fevkalade ehemmiyet taşımaktadır. Mevlevîlik ortamında yazılmış olan Menâkıbu'l-Ârifin bu türden eserlerdendir. Eser Mevlâna ve çevresinin menkıbevî hayat hikâyelerine odaklanmıştır. Diğer taraftan ise devrine ait siyasî, sosyal, ekonomik pek çok konuda bilgiler de vermektedir. Bu çalışmada Menâkıbu'l-Ârifin'de bulunan iktisat tarihimize dair bilgiler incelenmiştir.*

Anahtar Kelimeler: *Mevlâna, Menâkıbu'l-Ârifin, Menakıbnâme, İktisat Tarihi*

Abstract: *Manakibnames which is about hagiographic works give us also important information about other issues. The Historical sources conception has changed and expanded in the Modern Historiography. Manakib al-Ârifin which composed in the Mawlawi environment is a hagiographic work. Book focused on stories of Mawlana and his chelas. Besides this it gives information about political, social and economic issues belong to its epoch. In this study we dealt with knowledge on our economic history (trade) in the work.*

Key Words: *Mawlâna, Manâkib al-Ârifin, Hagiography, Economic History*

* Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
altan@gazi.edu.tr

Giriş

Mevlâna'nın etrafında şekillenen vecd ve inanç ikliminde oluşan eserler tasavvuf ve inanç tarihimiz bakımından taşıdıkları kıymet yanında kültür tarihimiz bakımından da değerlidirler. Biz bu çalışmada bir Mevlevî eseri olan *Menâkıbu'l-Ârifîn*'den iktisat tarihimize, ticaret konusu özelinde, bakan yönüyle nasıl yararlanabileceğini bir inceleme sınırlarında ortaya koymaya çalışacağız: Eserde ticaret ahlâkı, tüccarlar ve ticaretin unsurları bakımından muhtelif bilgiler bulunmaktadır. İktisadın diğer unsurları ise konu sınırları belli özel bir alanla tahdit edilmek istendiğinden ele alınmamıştır. Tarım, hayvancılık gibi iktisadi hayatın unsurlarından sayılabilecek diğer konulara ticaret konusu makalenin esas mevzuu olarak seçildiğinden çalışmanın sınırlarını genişletip konuyu dağıtmamak maksadıyla ele alınmamıştır. Daha önce Fuat Köprülü ve Aydın Taneri tarafından ele alınan bu eser incelemekte olduğumuz iktisat tarihi içinde ticaret özelinde konuya temas etmediklerinden biz bu çalışmayı yapmayı uygun bulduk. Bu düşüncelerle iktisat tarihimiz içinde ticaret konusu özelinde tarihimizin önemli bir kaynağını ele almaya gayret ettik. Başta Mevlâna'nın eserlerinde olmak üzere dinî mahiyetin ötesinde ve yanında bulunabilen kültür tarihine dair bilgiler, Mevlâna'dan sonra yazılan diğer Mevlevî eserlerinde de bulunmaktadır. Bu araştırma bu savı müşahhas hale getirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmayla iktisat tarihimize dair şümüllü bir terkipten ziyade, eserin önemine bir kere daha dikkat çekmek ve iktisat tarihimiz içinde ticaret konusunu ele alınarak konunun somutlaştırılması gayesi güdülmektedir.

Ananevi Ortaçağ toplumunun tarih yazıcısı, zaman zaman efsane ile gerçek olayı ayırt etmekte pek titiz davranmaz. Bu efsaneler ise biçim olarak fizik-ötesi olaylar türünde değil de gerçek olabilecek, uydurma olaylardır. Burada biraz da fiktif bir tarih vardır denilse yanlış olmaz. Bu cümleden bazen hükümdarlara ya da büyüklere tarihi misyon vermeyi amaçlayan menkabeler de ortaya atılır (Ortaylı 2001: 45). Ancak menkabelerin Ortaçağ toplumları bakımından taşıdığı anlam ve her halükarda içlerinde tarih kırıntıları taşımaları ve sosyal psikolojiyi aktarmaları gerçeği mülahazalardan uzak tutulmamalıdır. Bunlar bir tarih inşası ve tarih şuurunun oluşmasının ve ihtiyacının tabii tezahürleridir. Milletlerin tarihindeki destansı unsurlar bir yönüyle hep bu tarih şuru meselesinin bir parçasıdır. “Beşeriyet hafızası ve insanlığın tecrübesi mevkiinde bulunan tarih şuurunda yaşadıkça, milletlerin şahsiyetlerini geliştirmeğe, kültür ve mefkûrelerini kuvvetlendirmeğe hizmet eder.”(Turan 1998: 1) Burada bu kültür ve mefkûre ameliyesinde Marc Bloch'un “Tarihin tarihçiler elinde yok edildiğini görmek acı verici bir olaydır.”

sözlerini de derkenar hatırlamak yerinde olacaktır. (Bloch 2005: 23) Bu acı verici olaya sebebiyet vermemek için tarihçi bilgiyi imbikten damıtmalı ve gülden terazide tartmalıdır. Milletın hafızası ve tarih şuurıyla oynamak, nesilleri tarihsizliğe mahkûm etmek olacaktır. Tarihsizlik ise talihsizliktir.

I- Bir Tarihî Kaynak Olarak Menâkıbnâmeler

Çalışmamıza konu olan Ahmed Eflâki'nin eseri *Menâkıbu'l-Ârifin* menâkıbnâme türündeki eserlerdendir. Burada konunun daha iyi tespiti bakımından menkabe kelimesi ve ıstılahına temas etmek yerinde olacaktır. Menkabe kelimesinin çoğulu menâkıb lügat manası olarak “öğülecek iş, hareket ve meziyetler”dir. Şemseddin Sâmî menkabeyi; bir zatın fazl ve meziyetine delalet eden fıkra ve bundan bahseden makale ve risale-i medhiyye olarak açıklamıştır (Sâmî 1317: 1420). Klasik manasıyla kelime, evliyaların hayatlarının anlatıldığı eserlerdir. İslâm âleminde tasavvufun IX. yüzyılda tam hüviyetiyle meydana çıkmasıyla birlikte tasavvuf çevrelerinde yeni bir yazılı edebiyat türünün geliştiği malumdur. Mutasavvıfların hayat hikâyeleriyle karışık kerametlerini menkabe denilen kısa hikâyecikler şeklinde ihtiva eden bu eserlere, genel olarak sûfi tabakaları denilmekteydi. Daha sonra, XI. yüzyıldan itibaren tarikatların teşekkül etmesiyle bu defa sadece bir tarikat içinde önemli bir mevkii olan şeyhlerin ve çevresindekilerin menkıbelerini toplayan eserler görülmeye başladı. Doğrudan doğruya menâkıb, menâkıbnâme veya vilâyetnâme diye anılan bu kitaplar, genellikle bir pirin yahut şeyhin yakın muhitinde yaşamış olan veya onun ölümünden sonra tarikatın müntesiplerinden biri tarafından kaleme alınıyordu. (Köprülü 1943: 421; Elvan Çelebi 1995: VIII) Bu eserlerde velilerin kerametleri, hikmetli sözleri, halleri ve yaşayışları anlatılır. Bundan gaye ise dinleyenlerde aşk uyandırmak kalplerde چراغ yakmaktır. Hadis mecmualarında Peygamber'in ashabının tarihen sabit meziyetlerinden bahseden hadislerin toplandığı fasılların isimlerinde, ekseriya menâkıb kelimesine tesadüf edilir. Aynı manada olarak, mühim tarihi şahsiyetlerin hal tercümelerine dair müstakil eserlere de böyle isimler verildiği gibi, bir zümrenin veya bir kabilenin öğülecek işlerinden bahsedilen eserlerin adlarında da bu kelimeye tesadüf olunur. (Ateş 1998: 701-702; Cebecioğlu 2004: 426; Ocak: 1992: 40; Ocak 1983: 1)

Zamanın bir nevi biyografi kitabı olan bu eserler, sadece dinî tarihimiz bakımından önem taşımazlar. Bu hususu Fuad Köprülü'nün şu tespitleri, vuzuhıyla ortaya koymuştur: “Doğrudan doğruya Mevlevî ricalini kerametlerini tasvir ve hikâye eden bu eserler, her şeyden evvel, tarikat propagandası maksadıyla yazılmakla beraber, tarihî hakikatten büsbütün ayrılmış değildir ve müellifler, yaşadıkları içtimaî muhiti çok doğru ve çok canlı bir surette aksettirmişlerdir. Yüksek sınıflara mahsus olarak

yazılmış olan ve tarihî kıymetleri hiç şüphe götürmeyen bu edebi mahsullerle, halk arasında yayılan ve ‘bir yığın masal unsurlarıyla karışarak, tarihî hüviyetini büsbütün kaybeden menkabelerin sonradan toplanmasıyla’ teşekkül etmiş halka mahsus menâkıb kitaplarını, birbirinden tamamıyla ayırmak lazımdır. Tarihi mahiyette olan eserleri büyük bir ehemmiyetle kullanmak kabil olduğu halde, asıl menkabe hüviyetinde olan ikinci kısım mahsullerin çok büyük bir ihtiyatla ve en sıkı bir tenkide tabi tutularak kullanılabilceğini unutmamak lazımdır.” (Köprülü 1943: 422) Bir menkıbe yazılırken ekseri hallerde güdülen gaye, konu alınan velinin tanıtılması ve şanının yüceltilmesidir. Bu yüzden çoğu defa büyük aşırılıklara kaçıldığı bir gerçektir. Ancak bazen ileri sürüldüğü gibi, menâkıbnâmelerin tamamıyla hayalî keramet hikâyeleriyle dolu olduğunu düşünmek yanlıştır. Çünkü yazıldıkları devir ve muhitin dinî, içtimaî, kültürel ve hatta siyasî telakkilerini bazen diğer kaynaklardan daha iyi ifade ettikleri görülür. Hatta konu edindikleri velinin hayatını ve menkabelerini naklederken bazen vekayinâmelerin sükûtle geçtikleri olaylara da temas edenleri de vardır. (Elvan Çelebi 1995: VIII) Yukarıda ifade edilen mülahazalar menâkıbnâmelerin tarihî bir kaynak olmak bakımından önemini ortaya koymaktadır. Aynen siyer ve megazi eserlerinin Hz. Peygamberin hayatını ortaya koyarken ciddi bir tarih külliyatı oluşturmaları gibi menâkıbnâmeler de yazıldıkları devrin tarihî epistemolojisi için sarf-ı nazar edilemeyecek kaynaklardır. Dikkat ve tenkid süzgecinden geçirilerek modern tarihçiliğin usullerinin uygulanması şartıyla özellikle kaynak sıkıntısı çekilen dönemler için son derece önemli eserlerdir. Tarihî kaynak mefhumunun son derece genişlediği modern tarihçilikte şüphesiz bu kaynakların büyük ehemmiyeti bulunmaktadır. Efsane’den gerçeğe geçişte menâkıbnâmeler her iki unsuru da içeren ehemmiyetli kaynaklardır.

II- Bir Mevlvî Müellif Ahmed Eflâkî ve Eseri

Âriflerin Menkıbeleri olarak Türkçe’ye tercüme edilen *Menâkıbu’l-Ârifin*, XIII. yüzyılın ikinci ve XIV. yüzyılın ilk yarısında Türkiye kültür hayatını aksettiren önemli bir eserdir. Bu devirde Anadolu’daki genel olarak siyasî gücü Türkiye Selçukluları ve 1243’ten sonra Moğollar temsil edecektir. Eserin yazarı Şemsu’d-Dîn Ahmed el-Eflâkî el-Ârifî hakkında bilinenler sınırlıdır. Asıl adı Ahmed olup daha çok Eflâkî nisbesiyle tanınır. Ârifî nisbesi ise Mevlânâ’nın oğlu Ulu Ârif Çelebi’ye intisabından gelmektedir. Müellif hakkında tek kaynak, kendi eseri ve Sakıp Dede’nin *Sefîne-i Nefise-i Mevlevîyân*’ıdır. 1286–1291 yılları arasındaki bir tarihte Konya’da doğduğu tahmin edilmektedir. Babasının Altın Ordu Han’ı Özbek Han’ın (1312–1340) Saray şehrindeki sarayında öldüğü ve oğluna büyük bir servet ve kitaplar bıraktığı bilgisi, kendisinin seçkin bir aileye mensup

olduğunu düşündürmektedir. Onun Mevlevîlikle alâkası Celalü'd-Dîn Rûmî'nin oğlu Sultan Veled'in evladı Ulu Ârif Çelebi (1271–1319)'ye intisabı dolayısıyla. Ölümüne kadar Ulu Ârif Çelebi'nin yanından ayrılmayan Eflakî, Azerbaycan ve Anadolu sahalarındaki seferlerinde ona eşlik etmiştir. Ulu Ârif Çelebi'den sonra Âbid, Vâcid, Şehzâde ve Emîr Âdil Çelebi'lere intisap etmiştir. Çalışmanın mevzuu olan *Menâkıbu'l-Ârifin* adlı eser, Ulu Ârif Çelebi'nin emriyle yazılmıştır. Eserin yazımı, 718h./1318-19'de başlanıp 742h./1341-42'de sona ermiştir. Başta Mevlâna olmak üzere onun haleflerinin de içinde bulunduğu olayları aksettiren bir eserdir. Bu eser, Ahmed Eflâkî'ye şöhret kazandıran, asırlarca nesillerden nesillere intikal ederek hatırlanmasını sağlayan en önemli eseridir. Mevlevîlik külliyyatı içinde önemli bir yeri olan ve Mevlâna hakkında yazılan eserlerin, Mevlevîliğin kaynaklarının başında gelen, doğu ve batı dillerine çevrilmiş olan bu eser, adeta o devri gösteren bir aynadır. Sultânü'l-Ulemâ Bahâu'd-Dîn Veled, Burhânu'd-Dîn et-Tirmizî, Mevlanâ Celâlu'd-Dîn-i Rûmî, Şemsu'd-Dîn-i Tebrîzî, Salâhu'd-Dîn-i Zerkûbî, Çelebi Hüsâmu'd-Dîn, Sultan Veled, Celâlu'd-Dîn Çelebi, Emir Ârif Çelebi, Emîr Âbid Çelebi ve onların oğullarının, halifelerinin zikir silsilelerini ve menkabelerini anlatan eser on bölümden meydana gelmiştir. Mevlâna ve Mevlevîlik hakkında en önemli ve en eski kaynak olan eserde, Sultânü'l-Ulemâ Bahâu'd-Dîn'e, Mevlânâ hazretlerine ve Şemsu'd-Dîn-i Tebrîzî'ye ait husûsî bölümler vardır. Eser, bahsettiğimiz gibi Türkiye tarihînin bilhassa on üç ve on dördüncü yüzyıllardaki toplum nizamına, dinî ve medenî hayatına dair malumat vermesi bakımından mühim bir kaynaktır. Bu eser, Hemedanlı Abdülvahâb b. Mehmed Dede tarafından incelenerek, Farsça olarak kısaltılmış ve bu yeni esere *Sevâkıb-ı Menâkıb* adı verilmiştir. Kısaltmada şeriata uygun olmayan bölümlerin çıkarıldığı iddia edilmektedir. *Menâkıbu'l-Ârifin*'in Farsça aslından metin neşri ve Türkçe'ye tercümesi Tahsin Yazıcı tarafından yapılmıştır. Bu çalışmaya da onun tercümesi esas teşkil etmiştir. (Yazıcı 1989: 62; Nefisî, 1344: 143; Taneri 1977: 20-21; Köprülü 1991: 218-219; Merçil 2000: 8; Ayan vd. 2006: 109; Ocak 1992: 67; Aşkar 2001: 183)

Bu bölümde, son olarak bir kültür tarihi kaynağı olarak *Menâkıbu'l-Ârifin* hakkında Fuat Köprülü'nün değerlendirmesini vermek istiyoruz: “Aflakî Menâkıbı'nı tarihi kaynak olarak ilk defa kullanan, onun Eşrefoğulları hakkında verdiği malumatı iktibas ve neşir eden Âlî Bey'dir. Daha sonra ben de bu eserin Anadolu Beylikleri ve bilhassa Aydınoğulları tarihini aydınlatan parçalarından ve Bektaşilik tarihi'ne ait çok kıymetli malumatından faydalanmışım. Yalnız, sırası gelmişken, şu noktayı ehemmiyetle tebarüz ettirmek isterim: Şimdiye kadar bu menâkıb

kitabından edilen istifade, daha ziyade genealogie'ye ve siyasî tarih'e münhasır gibi kalmıştır; hâlbuki dinî ve içtimaî tarih bakımlarından, bu eser, emsalsiz bir kaynaktır. Anadolu'nun XIII-XIV. asırlardaki iç hayatını, şehir ve köy teşkilatını, göçebelerin hususiyetini, içtimai sınıflar arasındaki münasebetleri, dinî cereyanları, iktisadî şartları, kıyafetleri, ananeleri anlatmak hususunda, başka hiçbir tarihi vesika bununla ölçülemez. Tetkik ettiğim bir takım meseleler de, Aflakî'nin, kitabelerle ve daha başka en sağlam kaynaklarla tamamıyla tevafuk ettiğini gördüğüm için, bu menâkıb kitabının, çok defa müellifin doğrudan doğruya görüp işittiklerine dayanan ve bir takım vekâyinâmelerden çok daha itinalı bir surette vücuda getirilen birinci derece ehemmiyetli bir kaynak olduğunu söyleyebilirim”(Köprülü 1943: 423). Merhum Prof. Dr. Aydın Taneri'nin *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı* adlı *Menâkıbu'l-Ârifin*'e dayalı çalışması da Fuat Köprülü'nün bu mülahazalarını müşahhas hale getirmiştir.

III- Eflâkî'nin Eserinde İktisat Tarihimize Dair Tespitler

İktisat Zihniyeti:

İktisat zihniyetine dair ilk olarak devrin iktisadî faaliyete bakış açısını ortaya koymak doğru olacaktır. Ticaretin tözü diyebileceğimiz zihniyet meselesi ortaya konulmadan faaliyetlerin mantığını anlamak güç olacaktır. Ticarete yön veren akıl bilinirse ona dair olanları anlamak da kolay olacaktır. Mevlâna hazretleri “Hz. Muhammed (s.a.v.)' in kendi el emeği ve alın teri ile kazandığını ye! Hadisini işitmedin mi? İşitmedin mi ki, Süleyman peygambere sık sık cennet yemekleri getirirlerdi. O da bu yemekleri yer, bunlardan lezzet alırdı. Bir gün Cebrail-i Emin, Süleyman (a.s.)'a cennetten tayını getirdiklerinde orada bulunuyordu. Süleyman (a.s.), bu yemekleri tam bir iştaha ile yiyordu. Bir melek, diğer bir meleğe; “Süleyman, bu cennet yemeğini sanki eziyet çekerek kazanmış gibi öyle bir istek ve iştah ile yiyor ki (sorma) Allah Peygamberi'nin haraç (tabl) yememesi gerekir”, diyordu. Süleyman (a.s.) Cebrail'den; “Ne diyorlar diye sordu. Cebrail; “Ne dediklerini işitiyorsun”, dedi. Süleyman (a.s.) “yani el emeği ile kazanılan yemek cennet yemeklerinden daha lezzetli ve iyidir mi diyorlar” dedi. Cebrail; “Evet” diye cevap verdi. Ondan sonra Süleyman (a.s.) tövbe edip, zembil örmeye ve onun kazancıyla geçimini sağlamaya başladı (Eflâkî I 1986: 214), misaliyle etrafındakileri helal kazanca teşvik ediyordu. Yine Mevlânâ, dostlarını ticaret, yazı yazma (hattatlık) veya herhangi bir el emeği ve alın teri ile geçinmelerini sağlamak için Hz. Peygamber'in, “Gücün yettikçe istemekten sakın” sözünü yerini getirmeye teşvik etmiş ve buna uymayıp el açanlardan yevm-i kıyamette yüz çevireceğini buyurmuştu (Eflâkî I 1986: 213). O, helal para kazanmakla meşgul ol ve kanaat et (Eflâkî I 1986: 154), helal lokmanın senin canında

şevki, zevki arttıran ve seni öteki âlemlere teşvik eden, peygamberlerin ve velilerin yoluna götüren lokma olduğunu bil (Eflâkî I 1986: 181), Kur'an-ı Mecid'de "Eğer şükrederseniz nimetinizi arttırırım" (K. 17/7) ayetini okumadın mı? Yani, her türlü kusurdan arı duru olan Allah şükredenlerin şükürüne fazlasıyla vaatle bulunmuştur", "Şükür nimeti avlamak için bir araç, elde bulunan nimeti korumak için de bir bağıdır" sözüyle (Eflâkî I 1986: 167) etrafındakileri çalışmaya, kazanmaya ancak muhteris olmamaya, elindekilerle iktifa ve şükürü tavsiye ile bunların mevcut nimeti arttıran birer araç olduğunu ifade etmiştir. Aynı çağın diğer bir müellifi Aksarayî'nin "Ömrü servet arkasında koşmakla telef edersin, bin bir hile ile hazine biriktirirsin; hâlbuki sen o hazinenin başında sahraya yağın karlar gibisin, birkaç gün oturur, sonra erir gidersin" sözüyle (Aksarayî 1943: 235) yukarıdaki mülâhazaları destekler. İnsanın nurunu ve olgunluğunu arttıran bir lokma helal kazanılmış lokmadır. Eğer bir lokmanın içinde hile ve kıskançlık görürsen ve ondan cehalet ve gaflet doğarsa, aşk ve tatlılık helâl lokmadan doğar. Lokma bir tohumdur, meyvesi düşüncelerdir. Lokma bir denizdir, cevheri düşüncelerdir. Helâl lokma ruhta, ibadet meyli ve öteki dünyaya gitmek kararı doğurur. Lokmayı yiyebildiğin kadar ye, fakat kendini dünya işlerine harcamamaya dikkat et ve mutlaka hikmet yoluna, peygamberlerin ve velilerin sözlerini dinlemeye harca, yoksa lokma seni yer" (Eflâkî I 1986: 154) sözüyle adeta ilahi bir şifrenin mesajlarını ruhlara fısıldarken, günümüz insanına da ciddi uyarılarda bulunur. "Dünya varlıklarını birer toprak parçası farz et, kimseyle var olmayan servet toprağa da beraber girmiyor. Bugün dallarını yükseklerde gördüğün ağaçlar, sudan meydana gelmiş, toprağa karışacaktır." (Aksarayî 1943: 227) "Sonra muhakkak ki bu dünya aldanılacak bir yer, geçilecek muvakkat ikametgâhtır; saadetleri kısırlıklarıyla mukadderdir; sarayları yıkılmaya mahkûm, rüzgârları öldürücüdür; tatlıları zehirle doludur, orada oturan şüphesiz gidici ve günleri geçicidir. İkbali gidici bir misafir ve yaz bulutu gibidir veya ziyareti geçici bir tayftır, yiyecekleri acıdır; tatlı gösterdiği nimetleri zail olucu, şerbetleri gamlı, tatlıları zehirle yoğrulmuştur" (Turan 1964: 140) mülâhazalarıyla insanlara bir denge nizamı sunmakta, aç olan ve bir avuç topraktan başka bir şeyle kanaat etmeyen insan gözünü, hayatın hakikatlerine dikkatleri çekerek tenbihe çalışmaktadır. Bu gayreti "Bir Ârif bir zenginden; "Malı mı yoksa günahı mı seviyorsun?" diye sordu; Zengin de "Malı seviyorum" dedi. Bunun üzerine Ârif; "Doğru söylemiyorsun, belki günah ve vebali daha çok seviyorsun. Çünkü malı bırakıp, vebal ve günahı ölürken birlikte götürdüğünü ve Allah'ın yanında kınanacağını görmüyor musun? Eğer ersen, malı günahsız olarak birlikte götürmeye çalış. Eğer malı seviyorsan, onu kendinden önce Allah'ın yanına gönderirsin, o mal Allah'ın huzurunda senin için iyi işler yapar, çünkü

“Nefsiniz için önce gönderdiğiniz her hayrı, Allah’ın yanında bulursunuz” (K.73/20) (Eflâkî I 1986: 147) misalini vererek pekiştirmekte ve bu malın nasıl infak edileceği konusunda ipuçları vermektedir. Ki “Allah sana iki şey verdi. Biri servet öteki kılıç (kuvvet); servetle iyilik tohumu ekilebilir, kılıç ile de halk arasındaki düzensizlikler kaldırılabilir (Aksarayî 1943: 180) mülâhazasıyla bu desteklenir ve “Allah’a hamd ve minnet olsun ve kuvvet ve kudret de O’nundur. Zamanımızda da Emir Muineddin Süleyman, Osman gibi Yüce Allah’ın verdiği nimetlere tam bir ciddiyetle şükrediyor, bütün bilgileri, fakirleri, dini bütün kişileri ve Ârifleri besliyor, ümmetin bütün mustahsen olanlarına türlü yardımlarda bulunuyor ve ‘Şefkat, Allah’ın malı, kulu içindir’ sözü gereğince halkı korumayı kendine gerekli biliyor” (Eflâkî I 1986: 168) diyerek infakı müşahhaslaşan bir boyutta ifade ve şerh ediyor. Görüleceği üzere ifade etmeye çalıştığımız bu misallerin hepsi İslâm’ın temel iktisat, mal, tüccar ve muamele naslarıyla kesişen, kaynaşan hususiyetler arz etmektedir. Bu ölçülerin ele alınan dönemde de iktisat felsefesinin esaslarını oluşturduğunu söylemek yanlış olamayacaktır. Ticarî faaliyet söz konusu olduğunda bu unsurun kavram karşılığı tacirlerdir. Bu manada esnaf” toplulukları ve tacirler şehir iktisadının en ehemmiyetli köşesi, hatta daha ileri giderek o iktisadın ta kendisidir. (Ülgener 1961: 33–34)

Tüccarlar

Modern çağların aksine Ortaçağ’da tüccarların ticaret dışı gayelerle hareketliliği ve faaliyetleri gözlenmektedir. Eflakî’deki “Saygın, zengin ve niyazmend bir tacirin, Tebriz şehriden gelip şeker-furuşân hanında çektiği zahmetlerde ve kitapları gözden geçirmesinde amacı, ulu bilginler ve dindar şeyhleri arayıp bulmaktır, yoksa yalnız ticaret yapmak ve servet edinmek değildir” (Eflâkî I 1986: 136) şeklindeki kaydıyla iktisat dışı olan gayelerin mevcudiyetini anlıyoruz ki, buradan Doğunun klasik çağına dair önemli ipuçları bulmaktayız. Kapitalizm, cenderesiyle insanlığı ezip geçip insanı dahi meta haline getirerek madde ve manayı yorumlayan Batı felsefesinin, Doğunun insanî ve özünde hikmetler mündemiç dünyası karşısında ne sönük ve kuru kaldığını görerek iftihar ederken, ilme ve onu kazanmaya olan gayreti görüp de bugün aynı topraklarda o özden uzak ve ilimden kopuk olmanın sızısını en derinlerimize kadar hissediyor, titriyor ve yeni bir dirilişin gerçekleşmesi; aynı zihniyete, hikmete ulaşmamız zaruretine işaret etmekle iktifa ediyoruz.

Eflakî’nin eserini yazdığı devirde ehl-i zimme olan Hıristiyan ve Yahudiler de İslâm ülkelerinde ve bu cümleden Türkiye’de ticaretle uğraşıyorlardı. Bunlar, dışarıdan gelen tüccarlardan ayrı olarak İslâm Devleti’nin vatandaşlarıydı. Ehli zimmete kanunen hiç bir meslek kapalı

değildi. Hatta Hıristiyan ve Yahudiler en kârlı işlerde çok kalabalık olarak bulunurlar; bankerlik yaparlar; ticaret erbabına dâhil olup, keten ticareti gibi ticaretle meşguller, emlak sahibi olurlar ve başka işlerle de uğraşırlardı. (Metz 1937: 55) Bunlara hükümet merkezinde Müslümanlardan farklı bir muamele yapılmazdı. (Metz 1937: 437) Kendi aralarındaki davalar kendi mahkemelerine terkedilmişti. İslâm Devleti, kadı nezdinde hak talebinde bulunmak istemeyen ehli zimmeti icbar etmezdi; lakin kadıya müracaatta buldukları zaman İslâm hukukuna göre verilen karara uymak mecburiyeti söz konusu idi (Metz 1937: 438). Bunların giydikleri giysiler farklı (Metz 1937: 495) olup, daha önce de ifade ettiğimiz gibi kendilerine has mahallelerde yaşarlardı. Bunlar İslâm âleminin her yerinde mevcuttular. Meselâ, Türkiye’de Yahudi tüccarların mevcudiyeti (Turan 1947: 216) ve yine Eflâkî’nin kayıtları vesilesi ile Ermeni tacirlerin varlığı (Eflâkî I 1986: 165) bilinmektedir.

Eflakî’nin eserinde bazı esnaf gruplarından da bahsedilmektedir. Konumuzla doğrudan ilgili olmamakla beraber ticarete bakan yönleri olması sebebiyle eserde tespit edilen başlıca meslek grupları şunlardır: Hekim, mimar, yazıcı, çiftçi; şarap imalatçısı, bağcı, bostancı, kuyumcu, tabakhaneci, dokumacı, sepet ve zenbil örücüsü, inşaat ustası, dülger, sıvacı, fırıncı, meyhaneci, sakatatçı, helvacı, bezzaz (manifaturacı), attar, seyyar satıcılar, at yetiştiricisi ve satıcısı, deveçibaşı, türbedar, berber, kanalcı, dellal, tellâk, natır, hamam külhancısı, ölü yıkayıcısı, kasap ve hokkabaz. (Taneri 1977: 95–96; Merçil 2000: 147–159) Eserde Ahiler de yer yer zikredilmektedirler. (Eflâkî I 1986: 9, 57, 105, 217, 203, 230, 289–290, 358, 365, 376; Eflâkî II, 22, 124, 133, 135, 173, 184, 198, 208, 214, 232; Koca; 2007, 297-311). Konumuz ticaret erbabı olduğundan Ahiler ise müstakil ve geniş bir çalışmanın konusunu teşkil ettiğinden burada sadece bir atıfla iktifa ediyoruz.

Ticaret Alt Yapıları

“İmamlara medrese, şeyhlere hankâh, emirlere saray, tüccarlara han, başıboş gezenlere zaviyeler, gariplere kervansaraylar uygundur” diyor, Baha Veled Hazretleri. (Eflâkî I 1986: 101) Bu sözleriyle, aynı zamanda Anadolu’nun en önemli ticarî müesseselerine de atıfta bulunmuş oluyor. Selçuklular zamanında ve daha sonrası devirlerde özellikle Bizans imparatorluğu ve Haçlılara karşı mücadelelerin akabindeki dönemde büyük bir ticarî canlılık söz konusuydu. (Köymen 1968: 198; Koca 2002: 485–501) Devlet bu canlılığı destekleyip geliştirecek her türlü tedbire müracaat etmekten hali kalmamıştır. Devletin giriştiği bu tedbirler arasında ticaret kervanlarının, bazı yollarda, askeri müfrezeler idaresinde sevk edilmesi, تنها yerler ve geçitler gibi tehlikeli sahalarda muhafız kuvvetler

bulundurması keyfiyeti görülmektedir. Gerçekten de bir Ortaçağ devleti ne kadar kuvvetli ve asayışı ne kadar sağlam bir surette temin etmiş olursa olsun, o zaman ki şartlara göre zengin emtia nakleden kervanların bu hudutlarda düşman çapullarına, içerlerde göçebe ve eşkiya baskınlarına hedef teşkil edecekleri göz önüne getirilecek olursa, bu tedbirin lüzum ve ehemmiyeti anlaşılır. (Turan 1946: 474) Ayrıca eserde, At Pazarı (Eflâkî I 1986: 228), Ruzbih Han'ı (Eflâkî I 1986: 9; Eflâkî II 1986: 136), Şekerfuruşân Han'ı (Eflâkî I 1986: 39, 131; Eflâkî II 1986: 136), Şeker-rizân Han'ı (Eflâkî I 1986: 39; Eflâkî II 1986: 62), Zincirli Han (Eflâkî I 1986: 20; Eflâkî II 1986: 103) gibi iktisadî mekanlardan da yer yer bahsedilmektedir.

Para

Selçuklular devrinde milletlerarası tedavül kıymeti olan altın ve gümüş paralarla, mahalli tedavül kıymeti olan bakır paralar tedavülde idi (Ziya 1328: 131–136; Atan 1990: 102). Türkiye Selçukluları'nda tedavülde olan para Konya Dirhemleri idi. Sikke genellikle, Konya, Sivas ve Erzincan'da darb ediliyordu. Fakat zaman zaman beylerin de Ankara, Bayburt, Erzurum v.b. yerlerde sikke kestirildiği bilinmektedir. Türkiye Selçuklularında ilk bilinen bakır para Sultan Mesud, ve ilk altın sikke Sultan II. Kılıçarslan devrinde darp olunmuştur. Bunun yanında Bağdat Abbasi Halifeliğinin, Fatımilerin ve İtalyan şehir devletlerinin paraları da tedavülde idi (Rice 1961: 110). Eflâkî'nin kayıtlarından bu altın ve gümüş paralara, bastıran kişilerin adına izafeten özel isimler verildiğini de öğreniyoruz. (Eflâkî I 1986: 266, 341, 1217; Eflâkî II 1986: 133) Özellikle Moğol istilasından sonra Türkiye'de artık Selçuklu altınları kalmamış, Beylikler devrinde İlhanî, Mısır ve Floransa (florin) altınları tedavülde onların yerini almıştır. (Turan 1997: 380) Eflâkî'nin kayıtları da bunu açıkça göstermektedir. (Eflâkî II 1986: 180). Bakır paralar “pul” adını alırdı. Pulların ağırlıkları değişmekteydi. Sikkelerin değerindeki değişmeler, ağırlıklarını da etkilemiştir. (Baykara 1985: 116-119) Yine Eflâkî'den öğrendiğimiz kadarıyla “O zaman yirmi pul bir dirhem ediyordu (yani takriben 6 gr.) ve bir ekmek o devirde bir pul idi. (Eflâkî II 1986: 67) İktisat tarihi ile ilgilenenler bu tip karşılaştırmalar yapmaya imkân sağlayan bilgilerin önemini takdir edeceklerdir.

Ticarî Emtia

Mısır'dan Anadolu'ya getirilen dokumaların varlığını “Tacirler İskenderiye ve Utabi kumaşından yapılmış bir kaç parça elbise ile Mısır elbisesini ve yünlü elbiseleri Mevlâna'nın önüne bırakarak baş koydular” (Eflâkî I 1986: 133), “Çelebi o gün Mısır ve Şam ipeğinden üç kat

mükemmel elbise verdi ve birçok hizmetlerde bulundu.” (Eflâkî I 1986: 149) “Her gittiğinde ona türlü türlü nefis elbiseler ve Mısır sarıkları verip, Mısır elbisesi hediye edip mürit oldu” (Eflâkî I 1986: 209; Turan 1997: 365) gibi kayıtlardan anlamaktayız. O devirde, lüks bir gıda maddesi olan şeker Anadolu’ya Mısır, Suriye ve Irak’tan gelmekteydi. Yüksek tabaka ve zenginler bu şekeri kullanıyorlardı. Halk ise bal, pekmez ve meyve ile idare ediyordu. (Turan 1980: 176) Eflâkî’de geçen “Mısır gibi şekerlerle dolu tatlı olsun” şeklindeki kayıttan da bu maddenin Mısır’dan gelmekte olduğu konusunda da fikir sahibi olmaktayız. (Eflâkî I 1986: 169)

Sonuç olarak, *Menâkıbu’l-Ârifin* dinî maksatlarla telif edilen menâkıbnâme geleneğindeki eserlerin tipik örneklerinden biridir. Bu asıl maksadının yanında eser kültür tarihimiz bakımından da fevkalade önem arz etmektedir. Eser üzerinde daha önce yapılan, bahsettiğimiz çalışmalar da bunu göstermektedir. İlmin bir tasnif meselesi olduğu düşünülürse bu tip kaynakların içindeki dağınık bilginin konulara göre tespit edilip modern tarihçilik usulleriyle tasnif ve tahlil edilmesi, hâl için faydalı olduğu kadar ileride yapılacak pek çok çalışma için fevkalade ehemmiyetlidir. Tarihi kaynak mefhumunun değişip genişlediği modern tarihçilik usullerinde bu gibi eserlerden yararlanılması fevkalade ehemmiyet taşımaktadır.

Kaynaklar

- AHMET EFLÂKÎ (1986), *Âriflerin Menkıbeleri*, (Çev. Tahsin Yazıcı), C. I, II, İstanbul.
- AHMET ZİYA (1328), *Meskûkât-ı İslâmiyye*, İstanbul.
- AKSARÂYÎ, Kerimüddün Mahmud (1943), *Müsâremetü’l-Ahbar ve Müsâreyetü’l-Ahyâr*, (Çev. M. Nuri Gençosman), Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara..
- AŞKAR, Mustafa (2001), *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara.
- ATAN, Turan (1990), *Türk Gümrük Tarihi*, C. I, Ankara, 1990.
- ATEŞ, Ahmet (1988), “Menakıp”, *M.İ.A.*, C. 7, İstanbul.
- AYAN, Gönül-AKPINAR, Şerife (2006), “Sevâkıb-ı Menâkıb’daki Minyatürlerin Hikayeleri”, *Âşina*, Yıl: VII, s. 23-24.
- BAYKARA, Tuncer (1985), *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Ankara.
- BLOCH, March (2005), *Feodal Toplum*, (Çev. M. Ali Kılıçbay), Ankara.
- CEBECİOĞLU, Ethem (2004), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul.
- ELVAN ÇELEBİ (1995), *Menâkıbu’l-Kudsîyye fî Menasibi’l-Ünsîyye*, (Haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak), Ankara.
- KOCA, Salim (2002), “Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar”, *Türkler*, C. 4, Ankara.
- (2007), “Ahilerin Türkiye Selçuklu Devrindeki Rolleri”, *II. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, Kırşehir, 2006, Bildiriler, Ankara.

- KÖPRÜLÜ, Fuat (1943), “Anadolu Selçuklu Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, C. VII, s. 27.
- (1991), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara.
- KÖYMEN, M. Altay (1968), “Türkiye Selçukluları Devleti’nin Ekonomik Politikası”, *Belleten*, C. 50.
- MERÇİL, Erdoğan (2000), *Türkiye Selçukluları’nda Meslekler*, Ankara.
- METZ, A. (1937), “Ortaçaman Türk İslâm Dünyasında Hıristiyanlar ve Yahudiler”, *Ülkü Dergisi*, C.10.
- NEFİSÎ, Saîd (1344), *Tarih-i Nazm u Nesr der İran ve der Zebân-i Fârsî*, Tahran.
- RICE, Tamara Talbot (1961), *The Seljuks in Asia Minor*, London.
- OCAK, A. Yaşar (1983), *Bektaşî Menkâbelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul.
- (1992), *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*, Ankara.
- ORTAYLI, İlber (2001), *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul.
- ŞEMSEDDİN Sâmi (1317), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul.
- TANERİ, Aydın (1977), *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, Konya.
- TURAN, Osman (1946), “Selçuklu Kervansarayları”, *Belleten*, C. 39.
- (1947), “Mübarizeddin Ertokuş ve Vakfiyesi”, *Belleten*, C. 11.
- (1964), “Ortaçamlarda Türkiye-Kıbrıs Münasebetleri”, *Belleten*, C. 26.
- (1980), “Ortaçam Türkiye’sinde İktisadî ve İçtimaî Yükselişin Esasları”, *Tarihi Akışı İçinde Din ve Medeniyet*, İstanbul.
- (1997), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul.
- (1998), *Türk Cihân Hâkimiyeti Meşkûresi Tarihi*, C. 1, İstanbul.
- ÜLGENER, Sabri F. (1961), *İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası*, İstanbul.
- YAZICI, Tahsin (1989), “Ahmed Eflâkî”, *D.İ.A.*, C. 2, İstanbul.